

Kulturhistorisk karakterisering och bedömning

Dunkehalla kyrkogård

*Sofia församling i Jönköpings kommun
Jönköpings län, Växjö stift*

Rapport, foto och ritningar: Robin Gullbrandsson
Grafisk design: Anna Stålhammar
Tryckning och distribution: Marita Axelsson

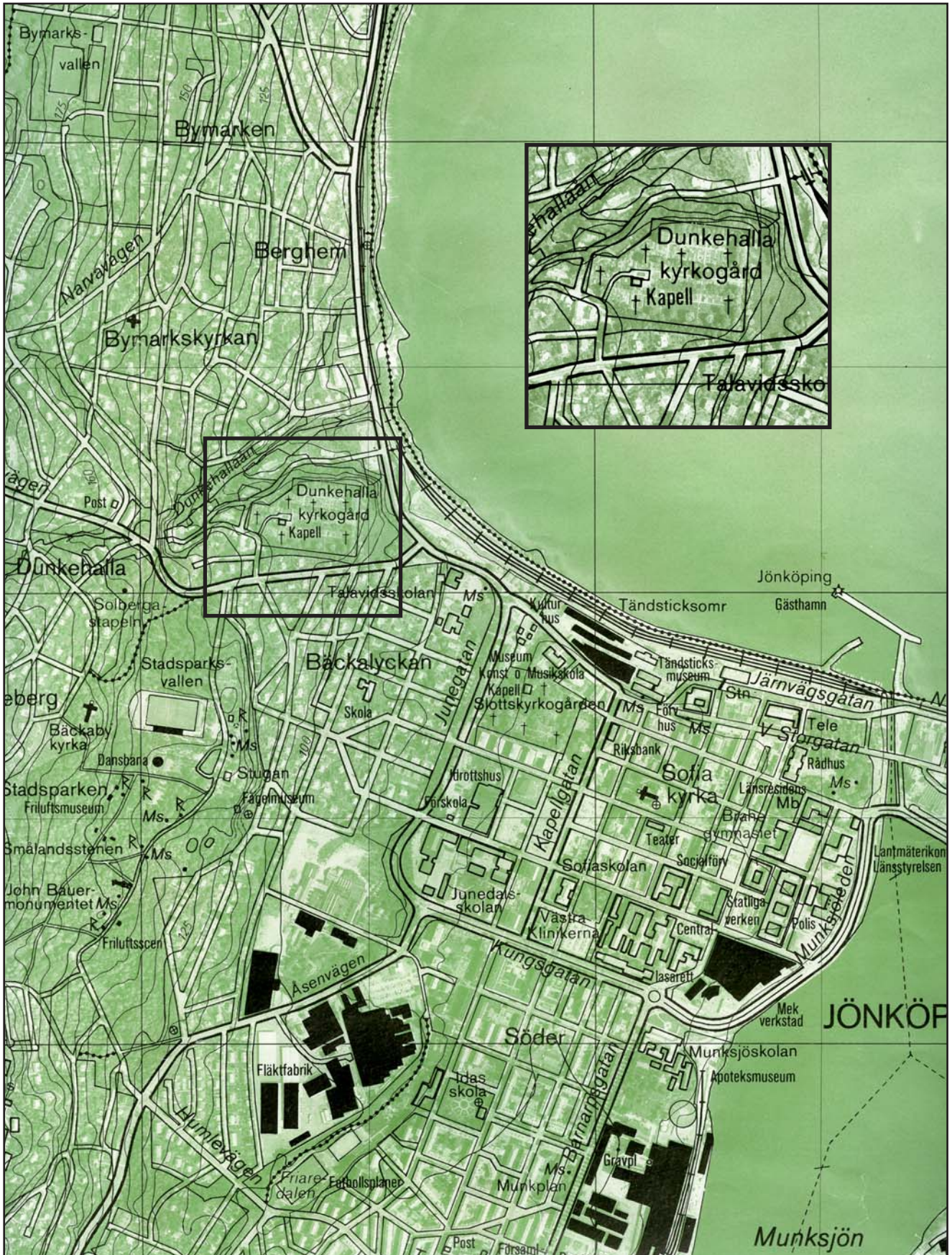
Jönköpings läns museum, Box 2133, 550 02 Jönköping
Tel: 036-30 18 00
E-post: info@jkpglm.se
www.jkpglm.se

Utdrag ur tryckta och ajourhållna ekonomiska kartor är återgivna enligt tillstånd: Ur allmänt kartmaterial från Lantmäteriet. Medgivande 94.0133

© JÖNKÖPINGS LÄNS MUSEUM 2007

Innehåll

Inledning	5
Allmän kyrkogårdshistorik	7
Sammanfattande beskrivning	9
Dunkehalla kyrkogård	10
Händelsehistorik	11
Beskrivning av kyrkogården idag	12
Beskrivning av enskilda kvarter.	13
Kvarter 1,2 och 7-25	13
Kvarter 3-4.	17
Kvarter 5-6.	18
Kvarter 26-28.	19
Kvarter 29-30.	20
Minneslund	22
Byggnader	22
Kulturhistorisk karakterisering av kyrkogården som helhet. . .	23
Referenser.	26
Tekniska och administrativa uppgifter	26

Utdrag ur ekonomiska kartans blad Jönköping 7E 1a 1933.

Inledning

Bakgrund

På uppdrag av Växjö stift genomför Jönköpings läns museum en kulturhistorisk inventering av kyrkogårdar inom stiftets del av Jönköpings län. Arbetet bekostas av medel från den kyrkoantikvariska ersättningen och påbörjades under år 2006 och det beräknas avslutas under år 2008. Inventeringen berör de till Svenska kyrkan hörande kyrkogårdarna som är i drift samt ödekyrkogårdar. Denna rapport utgör en delrapport i inventeringen vars resultat kommer att sammanställas och analyseras i en stiftsövergripande rapport.

Syfte

Den stiftsövergripande inventeringen syftar till att lyfta fram kyrkogårdarnas kulturhistoriska värden, att få en överblick av stiftets kyrkogårdar samt att sammanställa den enskilda kyrkogårdens historia. Inventeringen är avsedd att utgöra ett underlag i församlingens förvaltningsarbete och i de vård- och underhållsplaner som församlingarna arbetar med att ta fram. Inventeringarna ska vidare kunna användas i handläggningen av kyrkoantikvariska ärenden och för att bedöma var det är särskilt viktigt att stödja insatser med kyrkoantikvarisk ersättning.

Inventeringens uppläggning

Rapporten omfattar en historik över kyrkogården, beskrivning av de olika kvarteren, fotografier och en kulturhistorisk karakterisering och bedömning. Arbetet har varit uppdelat i en fältedel med inventering och fotografering samt en arkivgenomgång. De aktuella arkiv som gåtts igenom har främst varit Länsstyrelsen i Jönköpings läns arkiv, Antikvarisk-topografiska arkivet i Stockholm (genom kopior hos länsstyrelsen) samt Jönköpings läns museums arkiv. I möjligaste mån har också samfälligheternas eller församlingarnas egna arkiv använts. Utöver arkiv har uppgifter hämtats från befintlig litteratur däribland hembygds litteratur. Äldre fotografier har också använts för att kunna tolka händelser i kyrkogårdens historia. De i rapporten redovisade arkivuppgifterna utgör en sammanfattning av genomgångna arkiv och ska inte ses som en komplett beskrivning av händelser i kyrkogårdens historia. Arbetet inkluderar en omfattande fotodokumentation varav endast ett litet antal bilder använts i rapporten. Växjö stift, respektive församling, samt läns museet har rätt att fritt bruka fotografierna. För varje kyrkogård görs en kortfattad beskrivning av kyrkomiljön och en mer omfattande beskrivning av kyrkogården och samtliga kvarter. Vidare görs kulturhistoriska bedömningar över varje kvarter och en sammanfattande över hela kyrkogården där de kulturhistoriska värdena lyfts fram.

Den kulturhistoriska bedömningen görs i samarbete med Länsstyrelsen i Jönköpings län. En kulturhistorisk bedömning är aldrig definitiv utan hela tiden föremål för omvärderingar. Vid bedömningen tas hänsyn till varje kyrkogårds egna värden, men också till värden i förhållande till andra kyrkogårdar i stiftet och övriga landet. Den kulturhistoriska bedömningen nämner i de flesta fall inte enskilda gravstenar utan beskriver värden och karaktärsdrag i stort. Inför varje planerad förändring eller större underhållsåtgärd som påverkar det kulturhistoriska värdet skall tillstånd inhämtas från länsstyrelsen. Varje ärende behandlas där från fall till fall. Utifrån den kulturhistoriska värderingen och karakteriseringen tas beslut om vilka åtgärder som är berättigade till kyrkoantikvarisk ersättning.

Fältarbete och rapport har utförts av antikvarie Robin Gullbrandson vid Jönköpings läns museum. Rapporterna finns tillgängliga på Växjö stift, Länsstyrelsen i Jönköpings län, Jönköpings läns museum samt på respektive kyrklig samfällighet.

Allmän kyrkogårdshistorik

I stort sett alla våra landsortskyrkogårdar är jämnåriga med den första kyrkan på platsen, i de flesta fall medeltida. Efter flera hundra år av obruten kontinuitet är de också ännu i bruk. Från medeltidens kyrkogårdar finns dock väldigt litet bevarat. De viktigaste förändringarna som kristendomen införde gällande våra begravnings seder är att platsen för begravingarna skulle vara vigd och inhägnad. Den medeltida inhägnaden kunde bestå av en stenmur men vanligare var att den var uppförd av timmer, bogårdsbalken, ibland manshög. Till den typiska bilden av en medeltida inhägnad kyrkogård hör även stigluckan som både hade en symbolisk som praktisk funktion som port till den vigda jorden.

Den medeltida kyrkogården saknade ett tydligt system med gångar och kvarter. Man fortsatte dock den förkristna sedvänjan att gravsätta folk efter deras gårds- eller bytillhörighet, antingen i smala tegar eller i kvartersliknande grupper. Till ovanligheterna hörde att man satte en vård över graven, som istället endast markerades av en jordhög. Om en vård sattes upp var den av trä, undantagsvis av sten eller smide. Det var också vanligt att man använde sig av kyrkogården på ett nyttobetonat sätt, nämligen som betesmark. Det ingick troligen i många klockares löneförmåner att ha sina djur betandes på kyrkogården.

Den medeltida kyrkogårdens utformning levde kvar väldigt länge, och påminde mest om en äng med små gravkullar och enstaka spridda vårdar. I stort sett börjar förnyelsen under tidigt 1800-tal, men ännu vid sekelskiftet 1900 har många landsortskyrkogårdar kvar den typiskt medeltida ängskaraktären. Förnyelsen börjar i städerna, genom att gravsättningar på stadskyrkogårdarna förbjuds av hygieniska skäl. Enligt en kunglig förordning från 1815 måste begravingar innanför stadskärnan upphöra och begravningsplatser – utan andra kyrkobyggnader än t ex gravkapell – anläggas utanför stadsbebyggt område. Vidare skulle staten genom Överintendentsämbetet ansvara för att de blev prydligt och hälsosamt anlagda. Runt om i landet anläggs begravningsplatser precis utanför stadskärnorna under de första decennierna av 1800-talet. De anläggs med symmetriska gångsystem och kvartersindelningar, trädplanteringar för att förbättra luftkvaliteten och stenmurar med smidesgrindar. I de arkitektoniskt anlagda begravningsplatserna exponerades vissa gravar tydligare än andra. Att begravas utifrån vilken gård eller by man hörde till ersattes nu av så kallade köpegravar och allmänna gravar. Detta var en social indelning där de som ville och hade förmåga att köpa sin gravplats både fick en större sådan för hela sin familj och en bättre placering utmed gångar eller nära entréerna.

Köpegravarna anlades med grusbäddar och stenramar och senare även häckomgårdningar. Andra begravdes kostnadsfritt utmed den allmänna linjen där man gravsattes i en kronologisk ordning, tätt intill den som hade begravts före och oberoende om ens man eller hustru eller övrig familj låg på annan plats. Gravvårdarna var oftast mycket små och oansenliga.

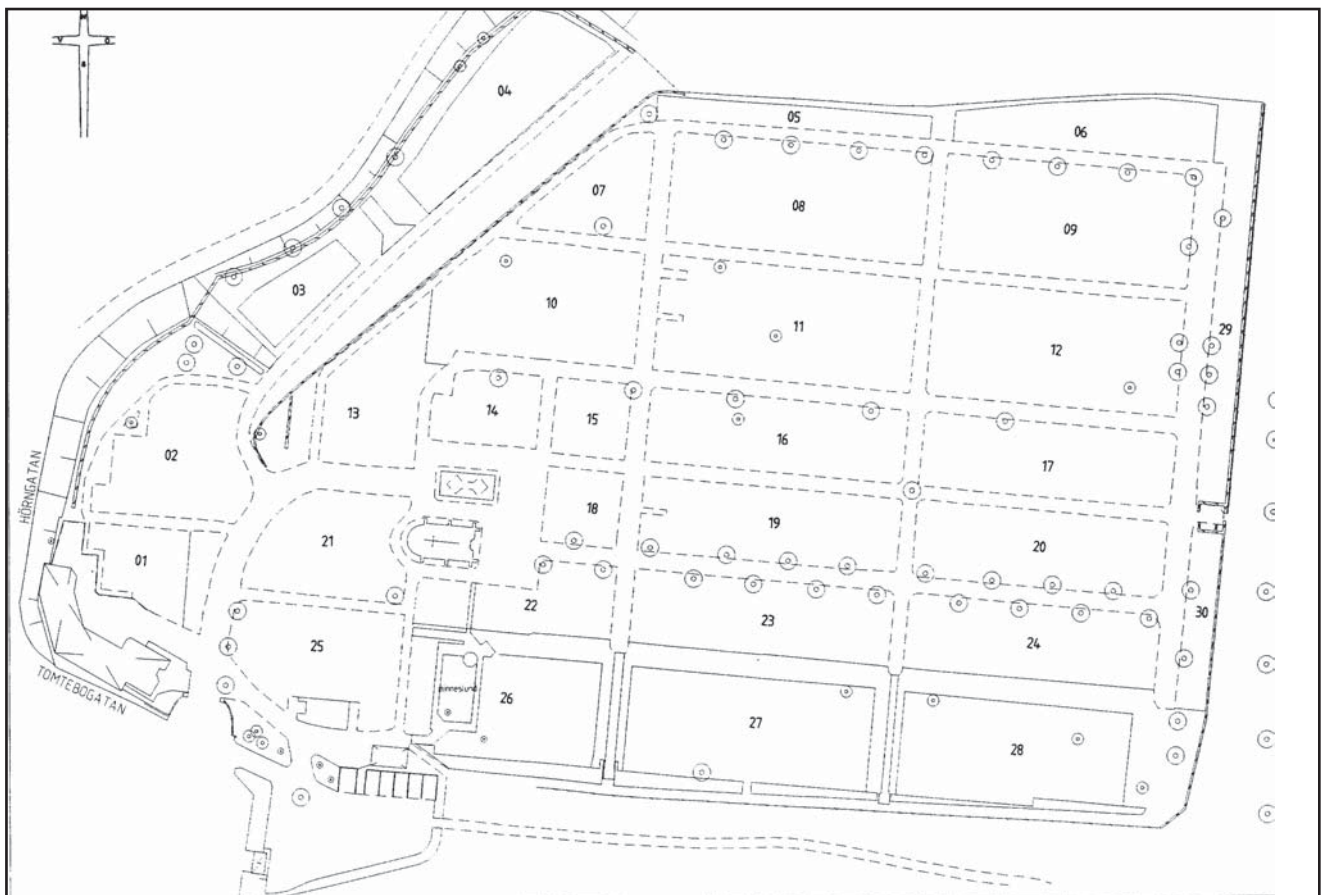
Trädkransen introduceras först på städernas begravningsplatser men når under 1800-talets slut även allt fler landsortskyrkogårdar. Då introduceras också de typiska sorgeträden med hängande växtsätt. I början av 1900-talet planläggs även kyrkogårdarna på landsorten i kvarter med symmetriskt lagda gångar, grusbäddar på gravarna och välklippta häckar eller stenramar runt om. Indelningen av kyrkogården mellan köpegravsområde och allmänt område speglar ett socialt uppdelat samhälle. Företeelsen levde kvar till in på mitten av 1900-talet (upphörde officiellt 1964) och ersattes då av kvarter med gravar i långa rader längs med rygghäckar. Samtidigt började man av rationella skäl ta bort stenramar, häckomgårdningar och grusbäddar för att ersätta det med gräsmattor. Den sociala utjämnningen av ståndssamhället avspeglas på kyrkogårdarna genom allt mer enhetliga gravvårdar utan titlar, oftast utförda i det liggande formatet 60x80 cm.

Från och med 1980-talet blir gravvårdarna återigen mer individualiserade. Idag ser vi en mångfald olika former på gravstenar från liggande naturstenar till mer fantasifullt utformade vårdar. Den ökade individualiseringen under 1900-talets slut speglas också genom de många olika begravningsformer som idag erbjuds. Förutom kistbegravning och urngravar med personliga vårdar, erbjuds också minneslundar för askor som grävs ner anonymt utan plats för namn men med gemensam plats för blommor, askgravlundar med en ofta konstnärligt utformad gemensam plats för namn och smyckning, kistminneslundar där kistor begravs anonymt och utan plats för namn, samt kistgravlundar där kistor begravs anonymt men där det finns en gemensam plats för namn och utsmyckning. Till detta kommer också de muslimska områdena, som ännu främst förekommer på stadskyrkogårdarna.

På 1920-talet började en ny typ av begravningsplats att anläggas, nämligen skogskyrkogården. En av de tidigaste i landet var skogskyrkogården i Skillingaryd från 1922. Dessa präglas av friväxande och naturligt förekommande träd, såsom gran, tall och björk. Endast sällan eller i begränsad omfattning används planterade och kultiverade träd.

Sammanfattande beskrivning

Dunkehalla kyrkogård är en utpräglad stadskyrkogård från sent 1800-tal med typiskt fritt läge utanför den gamla stadsgränsen. Uppbyggnaden är strikt med rutnätsmönster och gravar i raka rader. Detta understryks av trädrader. I några kvarter finns bevarade grusgångar, i övrigt är gångarna asfalterade. Kyrkogården präglas av stora familjegravar från sent 1800-tal och 1900-talets förra hälft. Här ligger flera betydande personer i stadens historia begravda. Många gravar har kvar grusbädd och det finns en rik variation i såväl vårdarnas som inhägnadernas utförande. Planterade cypresser och sorgeträd förstärker intrycket av tidigt 1900-tal. Två utvidgningar i nordväst och söder är istället uttryck för efterkrigstidens ideal med sina raka rader av låga vårdar med rygghäck. I kyrkogårdens västra del står ett nyromanskt gravkapell från 1898.

Aktuell karta över Dunkehalla kyrkogård, upprättad av Stadsbyggnadskontoret, Jönköpings kommun.

Dunkehalla kyrkogård

Miljö

Dunkehalla kyrkogård ligger väster om centrala Jönköping, mellan Bymarken i norr och Bäckalyckan i söder. Dessa områden bestod fram till början av 1900-talet av oreglerad förstadsbebyggelse och enstaka landerier. Med anläggandet av stadsparken, spårvagnslinje och upprättande av stadsplan så kom istället ett högreståndsområde att växa fram med stora villor i trä och sten. Kyrkogården är placerad på en terrass i sluttningen ner mot Vättern. Denna omges av sänkor i norr och söder. I den förra rinner Dunkehallaån, vars fall nyttjats för kvarndrift och industrier sedan medeltid, men främst under 1800-talet.

Kyrkogårdsplatån avgränsas av en kraftig brant i norr, vilken delvis är beväxt med blandat bestånd av lövträd. I söder är en mindre svacka med lövträd, bl.a. alm. Denna svacka är egentligen en hålväg (RAÅ 170) och skyddas som fast fornlämning enligt Kulturminneslagen. Vid kyrkogårdens östra sida är en flackare, öppen slänt med gångstig från Dunkehallaavägen i söder. I sydost begränsas kyrkogården av storskalig villabebyggelse från tidigt 1900-tal.

Kyrkogårdens historik

1889 förbjöds fortsatt begravning på västra kyrkogården, d.v.s. Slottskyrkogården, som var västra församlingens (nuvarande Sofia) begravningsplats. Detta var ett led i 1800-talets sanering av städerna. Hälsorisker som kyrkogårdar flyttades ut, vattenledningar och avlopp infördes, parker anlades för att rena luften från osunda dunster. 1891 godkändes Dunkehallaavägen som plats för ny kyrkogård. Förslaget till anläggningen upprättades av H W Andersson. 1893 kunde den nya kyrkogården invigas. 1898 uppfördes ett gravkapell efter ritningar av stadsarkitekt Fredrik Sundbärg. En utvidgning åt nordväst med två kvarter genomfördes 1920. Kontorsbyggnad uppfördes 1930. Två kvarter tillfördes i söder 1945, eventuellt hade de en tidigare historia som allmän linje. Ett bårhus uppfördes 1954. Vid okänt tillfälle under 1900-talets senare del asfalterades huvudgångarna. Samma gäller igenläggningen av ungefär hälften av alla grusgångar och grusbäddar. 1990 uppfördes en ny kontorsbyggnad sedan den gamla brandhärjats. Minneslund ordnades 1991. Upprättandet av en trädvårdsplan 1995 medförde nedtagning och nyplantering av den trärad som delar kyrkogården i en nordlig och en sydlig del. 1998 antogs en bevarandeplan utarbetad i samråd med länsstyrelse och länsmuseum. 2002 uppfördes en förrådsbyggnad i anslutning till materialgård.

Händelsehistorik

1893

Invigning av nya västra kyrkogården, sedermera Dunkehalla kyrkogård. Förslaget upprättat av H W Andersson. (JLM)

1898

Gravkapell. Stadsarkitekt Fredrik Sundbärg. (Inventering 1986)

1920

Utvidgning åt nordväst. (JLM)

Ca 1930

Kontors- och förrådsbyggnad. Arkitekt Åke Hallgren. (Inventering 1986)

1945

Utvidgning åt söder. (Inventering 1986)

1954

Bårhus. Arkitekt Åke Hallgren. (JLM)

1987

Kontorsbyggnad brinner ned. (Jönköping stencil)

1990

Kyrkogårdsexpedition uppförs. (Jönköping stencil)

1991

Minneslund. (JLM)

1992

Materialgård anordnas. (Jönköping stencil)

1995

Föryngring av trädrad. (JLM)

1998

Bevarandeplan. Kyrkogårdsförvaltningen, länsstyrelsen och läns-
museet. (JLM)

2001

Förrådsbyggnad. (JLM)

Fotografi taget av S E Engdahl, tidigt 1900-tal.

Huvudentrén med nuvarande kyrkogårdsexpedition.

Beskrivning av kyrkogården idag

Allmän karaktär

Kyrkogårdens form bestäms av platån. Planen är närmast rektangulär men skärs i nordväst av Dunkehallaåns ravin. Kyrkogården består av strikt rätvinkliga rektangulära gravkvarter, numrerade 1-30. De allra västligaste kvarteren har dock en något oregelbunden form p.g.a. terrängen. Kvarter 3 och 4 är klart avskilda på en lägre liggande avsats längs Dunkehallaravinen. Gravkapellet ligger i kyrkogårdens sydvästra del med koret åt väster. I samma del är även huvudentrén, flankerad av kyrkogårdsexpedition i väster och bårhus samt materi- algård i öster. Söder om kapellet ligger en minneslund.

Omgärdning

Kyrkogårdens omgärdning är av skiftande karaktär. I öster är en låg idegranshäck. I norr och söder sträcker sig ett Gunnebostaket på järnstolpar. Längs branten ned mot kvarter 3 och 4 löper ett staket av svartmålade järnrör på trästolpar. Nämda kvarter avgränsas i nordväst av en snöbärshäck.

Ingångar

Kyrkogården har två ingångar. Huvudentrén i sydväst är framhävvd genom ett murparti med kvastad vit puts. Muren är avtrappad och avtäckt med tvåkupiga lertegel med enkelt fall. Själva ingången befinner sig i mitten av en halvrundel och flankeras av två putsade grindstolpar med koppartäckta tälttak och klot. Grindarna är avhängda. I östra änden av en av kyrkogårdens axlar är en öppning i häcken med kalkstenstrappa och smidesräcken.

Vegetation

Någon egentlig trädkrans har ej kyrkogården. Utanför östra sidan växer en rad av äldre almar och längs kvarter 3 och 4 en rad med äldre lindar. Inom kyrkogården finns däremot flera rumsbildande trädrader. Läns de begränsande gångarna i norr och öster sträcker sig en rad med äldre lönnar. Ut från kapellet sträcker sig åt öster en lönnallé och en föryngrad rad av lönnar delar kyrkogården i en nordlig och en sydlig del. Längs vägen från entrén reser sig ett antal cypresser, vars förekomst i anslutning till flera gravar även spelar en stor roll för kyrkogårdens intryck. Vidare finns en stor mängd enstaka träd och buskar eller grupper av dylika som lämpligen redogörs för i samband med kvartersbeskrivningarna. Dock kan här nämnas en stor gammal ek som växer i skärningspunkten av två axlar, nästan i mitten av kyrkogården.

Gångsystem

Kyrkogården har ett strikt rätvinkligt rutnät av gångar, som definierar kvarteren. Dessa är uteslutande asfalterade. I grova drag är det tre nord-sydliga axlar och sex öst-västliga, varav gången mot kapellet som nämnt är framhävvd av en allé. Den avslutande axeln längs östra sidan är särskilt bred. Inom den norra hälftens kvarter finns i varierande utsträckning bevarade små tvärgående grusgångar mellan gravraderna. Öster och norr om gravkapellet är en öppen yta, i norr med en mindre rabatt. Till denna ansluter från huvudentrén en körbar väg.

Gravårdstyper

Kyrkogårdens gravvårdar speglar gravkonstens utveckling under 1900-talet, från de första decenniernas framhävande av individen genom påkostade monument till efterkrigstidens kollektiva anda med mer anonyma vårdar. Under hela 1900-talet har granit varit det i särklass vanligaste materialet för vårdar, inte sällan framställda på de lokala stenhuggerierna, exempelvis C J Larssons (vars egna vård står i kvarter 22) och C A Nystrand & son. De äldsta vårdarna är resliga typer, vanligen i form av bautastenar eller obelisker, vissa når upp till tre meters höjd. Med mellankrigstidens bestämmelser om maximihöjd så blev vårdarna istället låga och breda. Formspråket var ännu kraftfullt. Ett viktigt drag i gravutformningen var grusbädden och dess inramning. Ramverket är vanligen en huggen stenram, men även järnsstaket och låga häckar förekommer. Många av gjutjärnsstaketerna är tillverkade av Jönköpings mekaniska verkstad. Närmare hälften av grusbäddarna är idag borttagna. Under 1930- och 40-talen blev en ny gravvårdstyp vanligare och senare allena rådande under efterkrigstiden. Denna är av ganska modesta mått och har en enkel rektangulär form, bland de äldre gärna prydd med klassiserande detaljer som pilastrar och tempelgavel, senare allt stramare. Under senare år kan man märka en viss ökad individualism i gravvårdsutformningen, men måtten är ännu småskaliga.

Beskrivning av enskilda kvarter

Kvarter 1,2 och 7-25

Allmän karaktär

Dessa kvarter upptager den största delen av kyrkogårdens yta. Alla har de en rätvinklig plan, med undantag för de västligaste kvarteren, vilka är något oregelbundna. Den inre strukturen är identisk med nord-sydliga rader av vårdar, som regel med ryggen mot varann. Ursprungligen har alla raderna skiljts åt av smala grusgångar. Dessa återstår bara i varierande utsträckning i fem kvarter, i störst utsträck-

Det tidiga 1900-talets statusladdade gravvårdar, här i form av en bautasten och i förgrunden en obelisk av den vid tiden omtyckta svarta graniten.

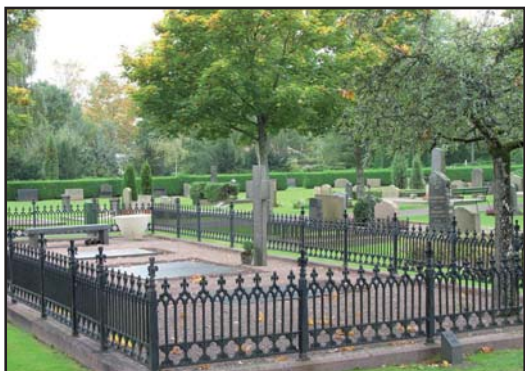
Omkring 1930 började regler om maximihöjd tillämpas på kyrkogårdarna, vilket ledde till att statusen istället kom att uttryckas på bredden istället för på höjden. Grusbäddar är en viktig komponent i denna gravtyp.

Typiskt exempel på efterkrigstidens enkla, rektangulära vårdar. På dessa kom angivandet av titel att bli mer och mer ovanligt.

Högresta sekelskiftesvårdar exponerade mot den östligaste gången, i bakgrunden ett karaktäristiskt sorgeträd.

Den Sandwallska familjegraven omges av ett nygotiskt gjutjärnsstaket från Jönköpings Mekaniska Verkstad, vars grundare, F G Sandwall är gravsatt här.

Flera av Jönköpings förgrundsfigurer omkring 1900 är gravsatta på kyrkogården. Här Alexander Lagermans grav, en av grundarna till tändsticksindustrin.

Kyrkogårdens växtlighet med cypresser, sorgeträd och trädrader utgör en lika viktig del av intrycket som de enskilda gravvårdarna.

ning i kvarter 9 och 12 i nordost samt 10 i nordväst. I de sydöstra kvarteren är de gångar som bevarats asfalterade. Övriga gångar är gräsbesädda. Bruket av rygghäckar av tuja i raderna är sporadiskt och kan inte sägas känneteckna något kvarter. Större betydelse har olika planteringar av barrväxter och träd i anslutning till vissa gravar. Särskilt bruket av sorgeträd och parvisa resliga cypresser betyder mycket för intrycket av hela kyrkogården. I nordväst, sydväst och väster växer grupper av olika barrträd, bl.a. idegranar. Längs tre av de stora axlarna växer rader av lönnar och i kapellaxeln en allé.

Gravvårdstyper

Även om gravvårdsbeståndet är blandat med representanter från hela 1900-talet så är det de stora familjegravarna från sent 1800-tal till mitten av 1900-talet som klart dominerar intrycket. Ungefär hälften av dessa har bevarad grusbädd, vilket sannolikt de flesta ursprungligen haft. Vårdarna från tiden kring sekelskiftet är högresta med bautasten och obelisk som de vanligaste formerna, följt av kors på sockel. Några har ett mer individuellt formspråk som exempelvis den resta hällen med trappgavel från 1902 på friherre Staël von Holsteins familjegrav liksom ett antal vårdar med rosreliefer i utpräglad jugend. Mest särpräglad är nog ändå den naturliga stenformationen på bruksdisponent C A Wennbergs grav. En handfull av tidens vårdar är av hela tre meters höjd och speglar den dödes position i livet. En viss koncentration av resliga vårdar kan skönjas till ytorna mot den avslutande nord-sydliga gången i öster. Med mellankrigstiden infördes generellt nya bestämmelser om maximihöjd på vårdar, varför dessa istället visade sin pondus på bredden. Denna nya vårdtyp, som är rikligt företrädd (särskilt i de västra kvarteren), är oftast intimt samkomponerad med grusbädd och omgivande stenram. Även bland dessa finns mer individuellt

och konstnärligt utformade exempel, som Johansson-Dahrskas familjegraven i kalksten med flankerande änglar och lockhäll eller den rikt skulpterade vården i svart granit över direktör Weimer. En motpol till sekelskiftets högresta vårdar är den typ där inskriptionen är anbringad direkt på stenramen. Denna typ levde vidare länge vid sidan av den andra lägre typen, ända fram till 1900-talets mitt. Ytterligare en typ är den liggande hällen. En särpräglad version av denna är kalkstensvården över möbelfabrikör J A Lindskog. Det vanligaste materialet är annars granit, tuktad eller polerad. Det konstnärliga nyskapandet inom gravkonsten kring 1930 representeras genom en handfull vårdar, inspirerade av nyklassicismens strama typer. Det rör sig om några liggande hällar och några resta, de flesta i kalksten. Ursprungligen har större delen av ovan nämnda vårdtyper haft grusbädd. I flera fall har grusbäddar återanvänts i vår tid. På många gravar är grusytan dekorativt mönsterkrattad. Bland de grusbäddar som finns kvar är den vanligaste omgärningen en stenram, följt av låga häckar av buxbom eller måbär (i kvarter 7 finns en rad med enbart buxbomshäckar). 18 gravar omges av staket i smide eller gjutjärn. Kyrkogårdens till ytan största grav, den Sandwallska, omges av familjeföretagets egentillverkade staket. Ytterligare fem gravar omges av kätting på pollare av granit eller gjutjärn. En av dessa rymmer en liten gravkulle istället för grusbädd, på vilken kyrkogårdens högsta bautasten är rest. Till detta fornnordiska tema ansluter två andra vårdar med djuornamentik och runslingor. Den ena är liksom bautastenen rest av frimurarbröder. Ett tjugotal par av resliga cypresser och en handfull sorgeträd i form av bl.a. hängaskar är knutna till olika gravar.

Det är bland de påkostade familjegravarna från tiden fram till ca 1950 som vi finner många av Jönköpings stora män. Titlarna be-

De många stora familjegravarna från förra sekelskiftet, med deras olika inhägnader är avgörande för kyrkogårdens karaktär.

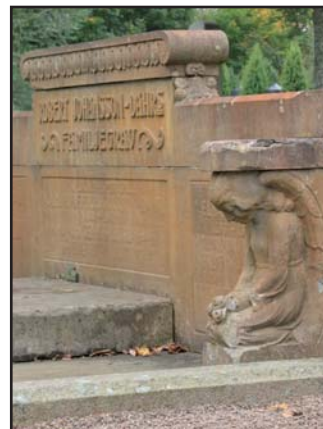

Tändsticksfabrikören Wennbergs grav kan uppvisa kyrkogårdens måhända mest särpräglade vård.

Möbelfabrikör Lindskogs individuellt utformade grav med tillhörande smidesstaket.

Flera vårdar har en påtagligt konstnärlig utformning med skulpturala detaljer.

rättar om disponenter, fabrikörer, hovrättspresidenten, pastorer och läkare m.m. Till de mer kända personerna kan man räkna förutom nämnde Wennberg även Alexander Lagerman, båda centralfigurer inom tändsticksindustrin. På dennes grav står en polerad graniturna med omgivande staket, alldeles vid gravkapellet. Övriga titlar speglar olika yrkesroller och uppvisar en väldig vidd, från exempelvis gasverkseldare och kontorist till kronofogde och förstelantmätare. Ett par vårdar med titlar kopplade till spårvägen minner om en nu försvunnen företeelse i staden. Bruket av yrkestitlar har följt med in i vår tid, om än avmattat och nästan försvunnet under 1970- och 80-talen. Familjegravar var vanligt långt in på 1960-talet.

Grusbäddarna och deras inhägnader är ofta självklara delar i en äldre gravs gestaltning.

Inslaget av enklare moderna vårdar är relativt stort, framför allt i nordvästra kvarteren. Det rör sig främst om den vanliga vårdtyp som växte fram under 1930- och 40-talen. Den låga, rektangulära vårdarna, ibland med klassiserande formspråk. Flera av de äldre kan kopplas till familjegravar och har grusbädd. Vid sidan av denna vårdtyp finns även liggande och resta hällar, om än med samma modesta mått. Enstaka vårdar har en mer individuell utformning, bl.a. en med en porträttmedaljong i koppar. Kopparreliefer återfinns även på ett par av de äldre vårdarna.

Kulturhistorisk bedömning och karaktär

Kvarter 1, 2 och 7-25 utgör större delen av kyrkogården och är därmed avgörande för helhetsintrycket. De kan karakteriseras som utpräglade köpegravskvarter med familjegravar. Strukturen bestäms av rätvinkliga gångar och raka nord-sydliga gravrader. I begränsad utsträckning har inre, grusbelagda gångsystem bevarats, vilka är viktiga att vidmakthålla i pedagogiskt syfte. Gravvårdsbeståndet är rikt och varierat och ger således en god bild av utvecklingen på detta område under 1900-talet. Av stor betydelse för upplevelsen är de stora monumenten från tiden för kyrkogårdens anläggande till 1900-talets mitt. De är med sina högresta respektive utbredda former uttryck för det tidiga 1900-talets individualism i kontrast

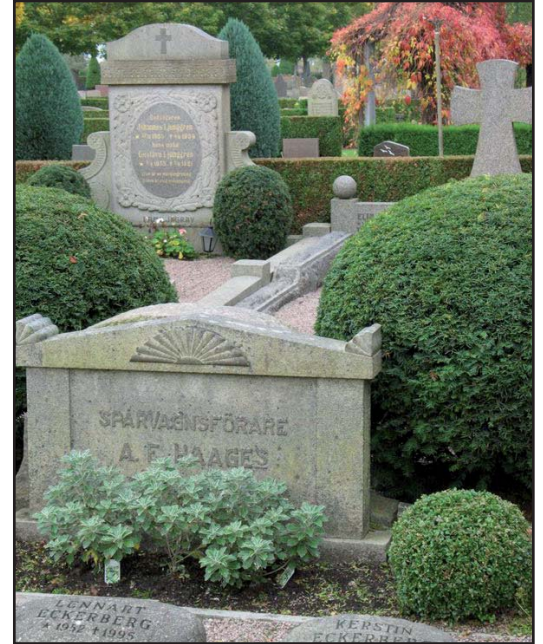
Påkostade familjegravar i svart granit från 1930-talet i klassiserande anda, söder om kapellet.

mot efterkrigstidens kollektivism. Ungefär hälften har kvar sina grusbäddar, vilka ofta är mönsterkrattade. Inramning med stenram, häck eller järnstaket är också viktiga delar i den enskilda gravens utformning. Till detta hör även de resliga cypresser som präglar kyrkogården och på ett fint sätt samspelar med vårdarna. Sorgeträden är också ett viktigt inslag som förstärker känslan av sekelskifte. Många vårdar besitter höga konst-, person- och lokalthistoriska värden. Exempel på de sistnämnda är vårdar med titlar, vilka berättar om Jönköpings historia som residens- och industristad såväl som om företeelser som väckelsen m.m. Flera berömda industrimän har sina gravvårdar här. Ambitionen bör vara att bevara det äldre vårdbeståndet på plats, inklusive befintliga arrangemang. Därvidlag är gruset viktigt att framhålla som karaktärsskapande inslag på kyrkogården i stort. Även bland efterkrigstidens mer modesta vårdar finns intressanta exempel värda att bevara med hänsyn till titlar eller konstnärlig utformning.

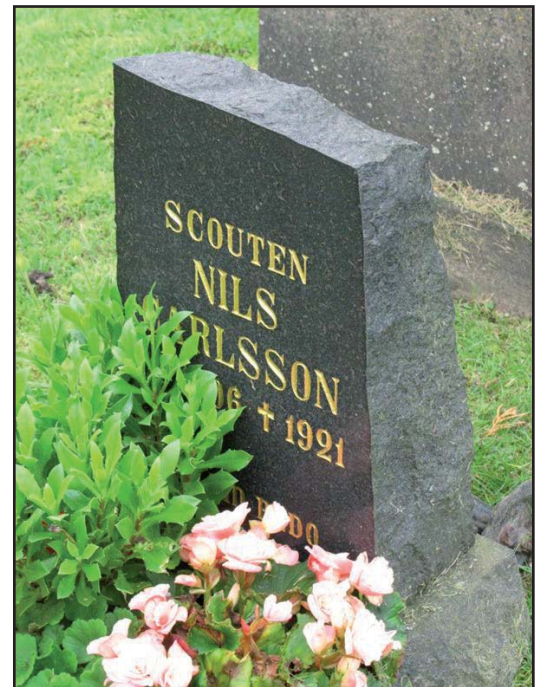
Kvarter 3-4

Allmän karaktär

Kvarteren 3 och 4 är tydligt avskilda från övriga kyrkogården genom sitt läge på en lägre liggande avsats. Dessutom är de tillkomna först 1920. Kvarteren upptogs av raka, tvärställda gravrader med rygghäckar av tuja. De skiljs åt av en yta med betongplattor och plats för sopstall och redskap bakom grått trästaket (vanlig modell på kyrkogården). Tre sorgeträd i form av hängalmar är oregelbundet placerade. Från det högre liggande kvarter 2 i sydväst löper en asfalterad väg, kantad av ett smidesräcke.

Låg klassiserande vård av den typ som blev vanlig efter 1940. Titeln "Spårvägsförare" berättar om en del av ett försvunnet Jönköping. Formklippt buxbom förhöjer upplevelsen av denna del av kyrkogården.

Även mer anspråkslösa vårdar finns och har ett kulturhistoriskt värde, såsom denna lilla vård över en 15-årig scout med mottot "Alltid redo".

Kvarter 3 och 4 med rygghäckskantade gravrader från 1920 och framåt.

Gravårdstyper

Gravvårdsbeståndet utgörs uteslutande av låga vårdtyper från mellan- och efterkrigstiden. De är glest stående och flera vårdar utan innehavare har nyligen avlägsnats. Flera av de äldre är familjegravar och ett fåtal har haft grusbädd som avlägsnats i sen tid. Detta syns bl.a. på de låga breda vårdar som nu upplevs som stympade. Materialet är som regel granit. Ett fåtal vårdar bär titlar: bildhuggare, kamrer, lokförare, kvarnägare, gälbgjutare och målaremästare.

Kulturhistorisk bedömning och karaktär

Den nordvästra utvidgningens kulturhistoriska värde ligger främst i den för efterkrigstiden typiska strukturen med raka rygghäckskantade rader av låga vårdar. Denna karaktär är ett vanligt förekommande inslag bland landets kyrkogårdar. Ett värde finns även i enskilda vårdar med titlar, vilka utgör historiska dokument.

Kvarter 5-6

Allmän karaktär

Kvarter 5-6 utgör en smal remsa längs kyrkogårdens norra sida. De båda kvarteren består av korta nord-sydliga gravrader med rygghäckar av idegran. Vårdarna är vända åt väster respektive öster. Ursprungligen var det ett område för allmänna linjen, men dagens karaktär är helt sentida.

Gravårdstyper

Gravvårdarna är med ett undantag från 1980-2006. Den enda vård som minner om ett äldre skede är en liten sten från 1926, kanske en rest av allmänna linjen. Vår tids vårdar är av en ganska ensartad storlek. De är alla högre än breda, men av en påtagligt låg höjd. Formspråket är enhetligt, även om man kan se en större individualism bland de yngre vårdarna i kvarter 6 med bl.a. två träkors och en vård med emaljerade fotografier. Materialet är annars granit, även den mer uppseendeväckande behandlad i kvarter 6. Det är också där man finner det återupptagna bruket med yrkestitlar: överläkare, rektor, dövtolk, droskägare, kolportör, missionär, sjuksköterska och tandläkare.

Kulturhistorisk bedömning och karaktär

Kvarter 5-6 präglas helt av det sena 1900-talets modesta vårdar med små rygghäckar. Man kan både läsa ut folkhemmets kollektiva anda och vår samtids ökande strävan efter personligt uttryck, vilket visar sig bl.a. i det återupptagna bruket av titlar och mer individuellt utformade vårdar.

Kvarter 5 och 6 med små vårdar från 1980 till idag.

Kvarter 26-28

Allmän karaktär

Kvarteren består av tre dubbla och en enkel öst-västlig rad, alla i linje med varann och med rygghäckar av tuja. Den enkla raden i söder kantas av en mängd olika barrväxter i form av låga buskar och resligare cypresser. Längs raderna växer enstaka björkar. Längst i öster reser sig en cypress och en mindre lönn.

Gravårdstyper

Vårdarna utgörs av efterkrigstidens vanliga typer med rektangulär form. Storleken är ganska enhetlig, även om variation förekommer, bl.a. genom att ett antal vårdar är något högre än breda. I ett fall rör det sig om en liggande kalkstenshäll. Många av de äldre vårdarna uppvisar starkt klassiserande former och besitter i en del fall ett konstnärligt värde. De senare vårdarna är stramare. Bland de äldre är svart granit vanligt, för att senare bli mindre populärt. Titlar är vanligt förekommande på vårdarna fram till mitten av 1960-talet. Främst rör det sig om yrkestitlar som styckjunkare, trädgårdsmästare, maskinmästare, spårvagnsreparatör m.m. Ett par vårdar har frikyrklig koppling. En bär referens till Missionsförbundets sångbok (Sv. Mfb.) och en vård är rest 1955 över en kvinnlig missionär i Sydafrika från svenska alliansmissionen. Den sydligaste raden består av enhetliga små vårdar från 1985 till idag. De har alla formen av resta hållar. Som regel saknar dessa titlar. I denna rad återfinns tre små gravvårdar från 1917, vilka indikerar en äldre allmän linje med gratisgravar. För detta talar även den stora lucka i öster som en av de karaktäristiska vårdarna står i.

Kulturhistorisk bedömning och karaktär

De sydligaste kvarterens främsta kulturhistoriska värde ligger i strukturen av låga vårdar i rader längs rygghäckar. Detta är en tydlig exponent för efterkrigstidens strama kyrkogårdsideal, vilket är en vanlig syn på landets kyrkogårdar. Bestämmelser om maximihöjd avspeglar det framväxande folkhemmets kollektiva anda. Kulturhistoriskt värde finns även bland enskilda vårdar med konstnärliga kvaliteter eller med titlar som berättar om en gången tids yrkesgrupper i Jönköping. Ett särskilt intresse tilldrager sig tre småvårdar från 1917 som talar för en tidigare allmän linje på platsen. Det är viktigt att man söker bibehålla värdefulla vårdar på plats. Nyttillskott bör ta hänsyn till befintliga vårdars storlek.

Rygghäckskantade rader av låga vårdar från efterkrigstiden i kvarter 26-28.

Exempel på vård med mer konstnärlig gestaltning, här i klassiserande anda med akroterion i koppar.

Rest av allmänna linjen med typisk småskalig vård på en hustrugrav från 1917.

Grav i utpräglad wienerjugend, särskilt påtagligt i staket och grind av smide.

Kvarter 29 och 30 är kyrkogårdens mest statusfyllda kvarter med vy ut över staden. Här ligger flera av de mest påkostade gravarna. I förgrunden Lindstamska familjegraven från 1930 med barockpåverkat gavelparti i rustik.

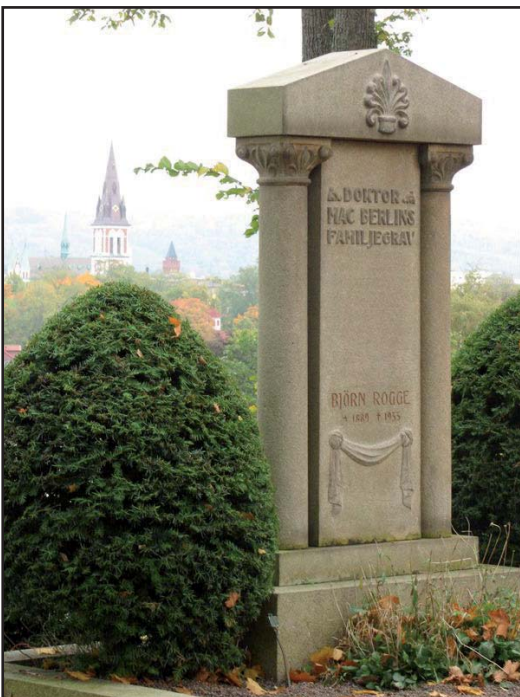
Kvarter 29-30

Allmän karaktär

De båda kvarteren längs östra sidan av kyrkogården utgör de mest statusladdade, med hela stadsbilden som fond. De utgörs av en enkel gravrad vänd mot gången i väster, där det växer en rad av äldre lönnar.

Gravårdstyper

Kvarteren består nästan uteslutande av stora familjegravar från förra sekelskiftet i påkostad utförande. Alla har grusbädd med stor variation i inramning och vårdar. Gruset är som regel mönsterkrattat och ger därmed en extra dimension åt upplevelsen. I vanlig ordning utgörs en väsentlig del av vårdarna av obelisker och bautastenar, men även mer individuella exempel finns. C A Lindstams familjegrav från 1930 har ett barockinspirerat gavelparti av svarta granitkvadrar med rundbågsnisch och tempelgavel. En reslig vård från 1933 med kolonner och tempelgavel visar på den inspiration man vid tiden hämtade från nyklassicismens gravvårdar. På ett par gravar ligger kraftiga lockhällar. Gravinhägnader finns av många slag, vissa med ett särskilt högt konstnärligt värde. En grav från 1912 omges av ett smidesstaket i utpräglad wienerjugend mellan stolpar av ljus granit. Ytterligare tre gravar omges av smidesstaket. Fyra gravar omges av kättingar på pollare av granit eller gjutjärn. En av dessa har en påkostad nygotisk grind i gjutjärn. I ett par fall omges graven helt eller delvis av balustrader i ljus granit. Titlarna och namnen på vårdarna berättar om stadens ledande män. Vi finner här friherre von Gedda, klädeshandlare A W Södergren, bryggeriägare Alfred Wetell, apote-

Nyklassicistiskt inspirerad vård från omkring 1930 över doktor Mac Berlin.

karna Sandstedt och Andersson, doktor Mac Berlin, hovrättsråd J F von Sydow, advokat G Holm, kabinettskammarherre Berndt Hay och lasarettsläkaren Adolf Thorén för att nämna några.

Längst i söder är en rad med tolv äldre små vårdar, eventuellt ditflyttade från bl.a. allmänna linjen. De daterar sig från 1898-1939. Fyra vårdar är av kalksten och resten av svart, polerad granit med undantag för en märklig vård i form av en marmorplatta inom ett ramverk av gjutjärn. Alla har varit resta på ensamgravar och titlarna på några av dem berättar om smeden, änkefrun, stationskarlen, hustrun, faktorn (vars vård restes av Munksjö AB), fabrikören, folkskollärarinnan och modern.

Kulturhistorisk bedömning och karaktär

Gravraden längs kyrkogårdens östra sida utgör kyrkogårdens mest enhetliga högreståndskvarter. Detta kan delvis förklaras med att staden utgör fondmotiv. Här återfinns många av de ledande personerna inom Jönköping kring förra sekelskiftet: industrimän, höga tjänstemän, läkare och militärer, vilket speglas genom titlarna och de påkostade vårdarna. De båda kvarteren är som helhet av ett synnerligen högt kulturhistoriskt värde. Det är därför av vikt att bevara vårdarna på plats liksom de karaktärsskapande grusbäddarna och deras rikt utformade inramningar, vilka besitter höga konstnärliga värden. Nytilskott bör betraktas restriktivt. Värden finns även i var och en av de små vårdar som samlats i söder och troligen härrör från allmänna linjen.

Bryggare A Wetells familjegrav.

T.v. obelisk på grusbädd med kätting och nygotisk grind i gjutjärn. T.h. bautasten på grusbädd med reliefhuggna entréstolpar.

Rad av äldre vårdar, sannolikt till stor del hitflyttade från allmänna linjen. Flera av dem har titlar som berättar om olika yrkesgrupper i gången tid.

Minneslund

Minneslund är belägen söder om gravkapellet, mellan kvarter 25 och 26. Den har en rektangulär utsträckning som begränsas av en tujahäck. Norra och södra kortsidorna är utformade som pergolor av gråmålat trä med entrépartier som avtäckts av triangulära pulpettak med kopparplåt. Kring konstruktionen slingrar sig vildvin och under den står ett par parkbänkar. Den centrala ytan och längs häckarna är gräsbesädd och definieras av en gång med plattor av svart granit. I norra änden är en vattenlek, klädd med samma material och omgiven av en mindre rabatt. I anslutning står en smideslykta för levande ljus. Gravvårdarna är placerade längs häckarna och daterar sig från 1968-98. Det är resta hållar och liggande naturstenar av ljus granit.

Byggnader

Gravkapell

Gravkapellet är uppfört 1898 efter ritningar av stadsarkitekt Fredrik Sundbärg. Det har en rektangulär plan med absid i väster. Fasaderna består av kalksten i jämna skift med rundfog och rå yta. Långsidorna genombryts av små högt sittande rundbågsfönster med gjutjärnsbågar. Mellan fönstren och på hörnen är strävpelare. Fasaderna är till stor del överväxta med murgröna. I östgaveln sitter ovan portalen en särpräglade klockställning i kalksten. Byggnaden bär ett brant sadeltak med täckning av järnplåt i storformat och smidesflöjlar. Formspråket är nyromanskt och fasadbehandlingen pekar fram mot den mogna nationalromantiken. En invändig renovering skedde 1942. En ny renovering skedde 1992 efter att lokalen länge använts som redskapsbod och den nyttjas åter för avsett ändamål.

Bårhus

Det rektangulära bårhuset är uppfört 1954 efter ritningar av arkitekt Åke Hallgren. Det är en slätputsad och vitmålad byggnad med asymmetriskt placerad entré. Denna utgörs av en panelklädd pardörr med vinkelbrutet krön och omfattning av skiffer. I västgaveln har en ny port i liknande utförande tagits upp för byggnadens nya funktion som garage. Det valmade sadeltaket är skiffertäckt.

Kyrkogårdsexpedition

Expeditionsbyggnaden från 1990 är i två plan med ett lägre entréparti i öster och en garagebyggnad i vinkel åt nordväst. Formspråket är typiskt postmodernt med ljusgrön locklistpanel, spröjsade fönster och brutna, flacka sadeltak med gröngrå plåttäckning. Materialgårdens förradslänga i samma stil tillkom 2002.

Kulturhistorisk karakterisering av kyrkogården som helhet

Dunkehalla kyrkogård är en typisk representant för de nya stadskyrkogårdar som anlades utanför städerna under 1800-talets andra hälft. Det höga och fria läget stämmer väl överens med tidens tankar kring kyrkogården som hälsomässig risk. Trots vissa förändringar så har kyrkogården i stort bevarat sin karaktär från anläggandet 1893 med strikt rutnätsplan, gravar i raka rader och rumsskapande trädader. Det nyromanska gravkapellet från 1898 ligger i änden av en lönnallé. Det huvudsakliga gångsystemet är idag asfalterat, men inom några kvarter så har de ursprungliga grusgångarna mellan gravraderna bevarats. Vidmakthållandet av dessa fyller ett viktigt pedagogiskt syfte. Huvuddelen av kyrkogården präglas av familjegravar från 1890-talet till omkring 1950. Ungefär hälften av dessa har kvar sina grusbäddar, vilket betyder mycket för intrycket av kyrkogården. Ett fortsatt bevarande av dessa är därför viktigt, särskilt där man kan tala om större grupperingar och i anslutning till befintliga grusgångar. Gruset står för höga gestaltningsmässiga värden. De olika inramningarna är också karaktärskapande, framför allt lägger man märke till de många järnstaket och kättingarna. De äldre vårdarna är tydliga uttryck för sin tids individualism genom sina högresta former, några över tre meter. De senare vårdarna speglar med sina låga, breda former bestämmelser om maximihöjd, men är ofta lika påkostade. Som regel är de samkomponerade med en stenram, vilken därmed är avgörande för intrycket. Flera av familjegravarna är verkliga högrestandsexponenter som genom titlar och namn på vårdarna berättar om de ledande personerna i Jönköping under 1800-talets senare hälft och 1900-talets förra: industrimän, högre tjänstemän, militärer och läkare m.m. Många av dessa gravar återfinns i den östligaste delen med utsikt över staden. Berömda personer som Lagerberg och Wennberg minner om tändsticksindustrins betydelse. Vidare speglas Jönköping som residensstad och säte för bl.a. Göta hovrätt. Bland vårdarna fram till omkring 1940 finns en variation i utförandet som man bara kan finna på en större stadskyrkogård. Flera vårdar kan förutom de lokal- och personhistoriska värdena även tillskrivas ett högt konstnärligt. Sammantaget kan konstateras att mycket av kyrkogårdens särart kommer av detta rika gravbestånd. Till detta hör förstås också de enklare vårdar som genom sina titlar minner om olika yrkesroller i ett till stor del svunnet Jönköping, därigenom är även dessa viktiga historiska dokument värda att bevara.

Till antalet så upptager efterkrigstidens låga vårdtyper en stor del av kyrkogården. Men det är endast den avskilda utvidgningen i nordväst och de tre sydligaste kvarteren som de präglar. Alla har de tidstypiska rygghäckskantade gravrader. Vårdarnas enhetliga storlek

Gravvård i kvarter 13 som är ett fint exempel på nyskapandet inom gravkonsten kring 1930, ofta med nyklassicismen som förebild.

En av kyrkogårdens största vårdar, en bautasten rest på en smärre gravkulle vid den östligaste gången, en av de mest statusfyllda platserna på kyrkogården.

Nationalromantisk vård med runslinga efter en frimurarbroder.

En del vårdar berättar historia på ett mycket direkt sätt genom sina inskriptioner.

kan ses som ett uttryck för folkhemmets kollektiva anda. Detta är en vanlig karaktär på landets kyrkogårdar. Här är det främst den övergripande strukturen som är värdefull, även om enskilda vårdar blir intressanta genom förekomst av titlar eller konstnärlig utformning. I den sydligaste raden kan man skönja spår av en allmän linje. Vår egen tids förändrade gravskick tar form i en minneslund.

En väsentlig del av kyrkogårdens karaktär utgörs av de träd som planterats på eller vid gravar. Ett tjugotal familjegravar har par av högväxta cypresser som betyder mycket för intrycket. Även en handfull s.k. sorgeträd spelar en viktig roll i sammanhanget och förstärker sekelskiftesatmosfären.

På en kyrkogård är det naturligt att gravvårdar och gravrätter ändras. Det är dock viktigt att man i den långsiktiga förvaltningen är uppmärksam på att bevara de olika delarnas karaktär och att gravvårdar från olika tider finns representerade.

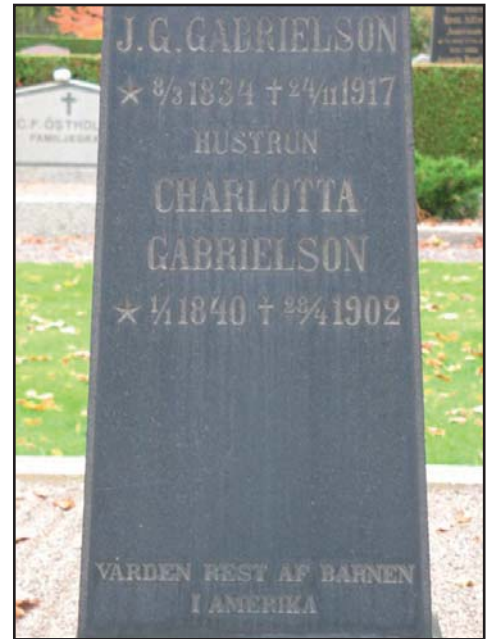
Att tänka på i förvaltning av kyrkogården:

- Trädtrader och gångsystem är väsentliga delar av kyrkogårdens ursprungliga utformning och därmed viktiga att vidmakthålla.
- Grusad yta på gångar och gravar utgör ett karaktärsskapande inslag som bör bevaras, även vid byte av gravrättsinnehavare.
- Vårdar fram till 1940 är av avgörande betydelse för kyrkogårdens kulturhistoriska värde. Särskilt gäller detta de stora familjegravarna som har en karaktärsskapande verkan. Dessa äldre vårdar med eventuella tillhörande arrangemang som stenramar, staket och kättingar bör behållas på plats. Vägledande vid bevarande är även förekomst av titlar, vilka berättar om stadens historia. Detta kan även gälla senare vårdar.

Vård från 1898 över predikanten Svenno Johansson, rest av Jönköpings stadsmissionsförening, vittnar om väckelsen på 1800-talet.

- Planteringar såsom cypresser och sorgeträd i anslutning till gravarna besitter höga gestaltningsmässiga värden att slå vakt om.
- I de sentida kvarteren bör de övergripande strukturerna med låga vårdar längs rygghäckar bibehållas som ett uttryck för efterkrigstiden.
- Nyttillskott inom kyrkogårdens känsliga delar bör hålla en god kvalitet.

Referenser

Arkiv

Jönköpings läns museums arkiv. (JLM)

Länsstyrelsen i Jönköpings arkiv, med kopior ur ATA. (JLST)

Tryckta källor

Hederström, Christine. Inventering av Dunkehalla kyrkogård. Jönköpings läns museum 1986.

Jönköpings historia. Fjärde delen. Jönköping 1921.

Jönköpings historia. Stencil u.å.

Jönköping 700 år. En stadshistorisk utställning. Jönköpings läns museum 1984.

Kulturhistorisk utredning och förslag till bevarandeprogram för Bäckalyckan, Bymarken, Dunkehalla och Skänkeberg i Jönköping. Jönköpings läns museum 1987.

Sverige. Geografisk beskrivning. Del IV. Stockholm 1931.

Tekniska och administrativa uppgifter

Jönköpings läns museums dnr: 336/05

Beställare: Växjö stift

Fastighetsägare: Jönköpings kyrkliga samfällighet

Rapportansvarig: Robin Gullbrandsson

Foto: Robin Gullbrandsson

Län: Jönköpings län

Kommun: Jönköpings kommun

Socken: Sofia församling

Fastighetsbeteckning: Dunkehalla kyrkogård

Belägenhet: Ekonomiska kartans blad Jönköping 7E 1a 1993

Dokumentationsmaterialet förvaras i Jönköpings läns museums arkiv